

глядали народ як основного носія «національного духу». Утвердження націонал-демократії як ідеальної формули українського руху, що органічно випливала з його стану, відповідало актуальній політичній ситуації й стрімко зрівнювало параметри розвитку українського й польського національних рухів.

На початку ХХ ст. західноукраїнське суспільство переживало складні процеси утвердження національної свідомості серед широких верств. Усталення нової партійної структури, яке підсумувало процеси політичної модернізації, подолання хаосу етнополітичних орієнтацій, що завершилося перемогою українофільства, закріплення в партійних програмах ідеалу незалежної Української держави – все це звільнило енергію українського руху для різнобічного поступу. Це надто виразно контрастувало зі скромними впливами українців на управління державою, викликаючи серед політичної еліти чимале роздратування й наростання радикальних настроїв. Гасло «В народ!»¹¹¹ стало домінуючим у політиці; винятково з його реалізацією українські політики пов'язували надії на зміцнення своїх впливів у державі і крайових автономіях, формування більш ефективного тактики політичної боротьби.

4. Міжнаціональні відносини: між протистоянням і пошуками компромісів

У ХІХ ст., коли кордони Габсбурзької монархії стабілізувалися, до її складу входили 11 націй або їх окремих частин. На зламі ХVІІІ–ХІХ ст. різноетнічний склад держави не вважався слабкою стороною, а радше доказом сили. Уявлення австрійських правителів про місійну, «батьківську», роль щодо народів монархії суттєво позначалися на її політико-правовому устрої, особливо до революції 1848 р. Космополітичний характер держави посилювався внаслідок реформ «освіченого абсолютизму». Нехтування національними проблемами було суттєвою ознакою тогочасної австрійської бюрократії.

Легковажити національними проблемами Габсбургам вдавалося до певного часу. Етнічна мозаїка монархії не дозволила реалізувати уніфікаторські наміри. У ХІХ ст. пошуки національної ідентичності спостерігалися в усіх європейських країнах. Націоналізм асоціювався з ліберальними перетвореннями, свободою, прогресом і модернізацією, у ході яких знищувався становий устрій. Поняття національного суверенітету змінювало уявлення про державу, владу монарха, створювало ґрунт для перетворення підданих у громадян, наділених повнотою політичних прав. Нація посіла місце головної суспільної цінності людини нового часу, допомогла їй заново структурувати світ. Під впливом німецьких філософів поняття нації політизувалося. Під час «Весни народів» про власні національні інтереси заявили не лише «історичні», а й усі інші народи, а новиною стало залучення до національної ідеології широких

мас. Цей процес посилювався мірою урбанізації і зміни національного характеру міст, підвищення освітнього рівня.

У другій половині XIX — на початку XX ст. національне питання стало головною проблемою Габсбурзької монархії. Перепис населення 1910 р. встановив таке співвідношення головних національних груп: німці — 23,9%, угорці — 20,2%, чехи — 12,6%, поляки — 10%, українці — 7,9%, румуни — 6,4%, хорвати — 5,3%, серби і словаки — по 3,8%, словенці — 2,6%, італійці — 2%. З огляду на нестійкі австро-угорські відносини і наростаючий чесько-німецький конфлікт Відень потребував як політичних союзників поляків¹¹². Після конституційних реформ Габсбурзька імперія стала певним політичним парадоксом, адже конституційні свободи унеможливлювали імперську політику. На кінець XIX ст. національні рухи в Австро-Угорщині сформулювали пріоритет власної державності. Це, незважаючи на офіційну концепцію імперії як спільного дому народів, заперечувало її майбутнє. В останні десятиріччя Австро-Угорщини лише довільна «політична географія» провінцій із закладеним протистоянням двох чи більше націй підтримували існування держави завдяки грі на суперечностях інтересів і скерування ліній напруження від Відня до регіональних центрів.

З-поміж зовнішніх чинників, які впливали на український рух у Габсбурзькій монархії, визначальним був польський. Польсько-українська взаємодія торкнулася найважливіших сторін життя українського суспільства, позначилася на мисленні української інтелігенції. Примітно, що для образу «поляка-ворога», який утвердився в українській історичній белетристиці XIX — першої половини XX ст., було характерним трактування поляків як внутрішніх ворогів, а не представників чужого політичного тіла, опонентів у громадянській, а не в зовнішній війні¹¹³. Польська культура, у тому числі політична, виконувала для українців не тільки посередницькі функції в отриманні інформації про загальноєвропейські тенденції, а й виступала взірцем для національного руху. Про українсько-польські відносини як міжнаціональні можна говорити від революції 1848 р., коли з'явилися ідеології національних рухів та їх організовані носії. Утворення в 1867 р. Австро-Угорської держави спрямувало українсько-польські контакти в русло суперництва за вигідніше становище серед національних рухів імперії та контроль над провінцією. Особливістю міжнаціональних відносин у Галичині було те, що поляки одночасно перебували у статусі правлячої (щодо українців) і залежної (щодо Австрійської держави) нації. В обмін на можливість створити в Галичині польську автономію Відень ставив полякам умови: відмовитися від опозиційної тактики і забезпечити стабільність у провінції, що передбачало залагодження українсько-польського конфлікту¹¹⁴.

Опинившись у галицькій автономії, українці й поляки були змушені шукати формулу співжиття або цивілізованого розмежування. Політичним органом, покликаним узгоджувати міжнаціональні суперечності,

став Галицький сейм — головна арена формування українсько-польських відносин не лише у провінційному, а й у загальнонаціональних масштабах. Його діяльність відкривала шанс парламентського залагодження міжнаціональних взаємин, який не було використано. Польські політики сприйняли Галицький сейм як продовження парламентських традицій Речі Посполитої. Його цінність посилювалася специфічно великою роллю сейму в польській історії. Історична пам'ять про свою державу, присутність у національному русі ідеалу її відновлення сприяли швидкій орієнтації поляків у можливостях сейму, якому відводилася роль організатора праці над перетворенням Галичини в осередок польського національного життя. Стикнувшись у сеймі зі значною кількістю українців, почувши заклики до рівноправ'я, згодом — вибух скарг на одвічні кривди від поляків, поляки посіли позицію опору, заспокоюючи себе думками про екстравагантність українців, їхнє прагнення зруйнувати галицьку автономію — першу світлу сторінку в історії Польщі після втрати держави. Промовистим прикладом трактування польськими політиками українців як зайвого баласту стала доля української символіки під час спорудження будівлі Галицького сейму. У відповідь на протести українців через те, що в наріжний камінь споруди було закладено написи латинською і польською мовою, маршалок зауважив, що про українську мову «забули»¹¹⁵. Однак поляки не могли повністю витіснити українське питання з крайової політики через позицію Відня, який надавав значення формальним ознакам національної рівноправності. Це змушувало польські правлячі кола в Галичині ретувати міжнаціональний конфлікт, творити враження участі українців в управлінні «нашим краєм».

В українському національному дискурсі Східної Галичини утвердилася теза про історичну першість руського населення перед польським і неможливість для поляків органічно розвивати тут свою культуру. З часом вона матеріалізувалася в категоричній незгоді на використання поляками Східної Галичини в інтересах власного націо- і державотворення («Не вільно вам будувати тої вашої отчини тут, у нас на Русі»¹¹⁶). На початку ХХ ст. у постійне протистояння переросла польсько-українська дискусія про Львів, періодично виливаючись у відкриті сутички на вулицях міста. Наголошуючи на ролі Львова в загальнопольському вимірі, поляки не були готові визнати таке саме його значення для українців і вимагали від них будувати національні плани навколо Києва. Попри патетичні заяви, українці розуміли, що від господарювання у Львові їх відділяє прірва. Однак і поляки дедалі більше усвідомлювали хиткість свого становища в місті, яке було в Східній Галичині найгустіше заселеним ними «островом».

У другій половині ХІХ ст. утвердилася практика періодичного зняття напруги в польсько-українських відносинах шляхом так званих міжнаціональних угод, найзначущими з яких були: порозуміння на Слов'янському з'їзді у Празі 1848 р., угодова акція Ю.Лаврівського

1869 р., так звана нова ера 1890 р., угода про виборчу реформу до Галицького сейму 1913 р. Польські політики керувалися прагненням запевнити Відень у стабільності провінції, українці шукали можливості самоутвердження. Взаємоприйнятною моделлю була відмова українців від вимоги поділу краю й отримання поступок в адміністративній і національно-культурній сферах. З точки зору практичних результатів угодові акції швидко зазнавали краху. Поляки трактували поступки українцям як значні жертви, стверджували, що новоздобуті позиції використовуються для антипольського наступу. Тому в уяві польських політиків поступки українцям могли носити лише частковий і безсистемний характер, а їх комплекс — залишатися недостатнім для отримання підстав домагатися поділу провінції. Такий підхід не задовольняв українських політиків, які йшли на угоду за рахунок внутрішньопартійної конфронтації і розраховували на адекватну компенсацію. Водночас спроби порозуміння були вагомим фактором розвитку українського руху. Легальне українсько-польське суперництво і спроби порозуміння сприяли формуванню основ громадянського суспільства¹¹⁷.

Населення Східної Галичини в 1910 р. становило 5 254 769 осіб, з них українці — 62,9%, поляки — 23,4%¹¹⁸. У XIX ст. національний склад Східної Галичини мало турбував польських політиків, адже чисельність населення не вважалася аргументом для надання політичних прав; важливішим був так званий стан володіння (*«stan posiadania»*) — сукупність майнових, політичних, культурних позицій. Завдяки цьому польським політикам у Галичині аж до початку XX ст. відносно легко вдавалось утримувати назовні образ польського характеру провінції. Однак тенденція до запровадження загального виборчого права перетворювала чисельність населення в самодостатню цінність. Поляки вважали свої позиції в Східній Галичині занадто значущими, аби не дозволити звести себе до ролі національної меншості. На початку XX ст. поляки здобули все, що було можливим за чинного державного ладу, натомість український рух стрімко розширював позиції, породжуючи серед поляків відчуття, що це відбувається за їх рахунок, що вони втрачають здобуті важкими зусиллями впливи.

Українсько-польські відносини лише почасти можна формалізувати за схемою зіткнення на одній території західної і східної націотворчих моделей. Визначальним компонентом першої була «історична земля», на яку поширювались єдині закони, умовою майбутнього нації вважалася безперервна історично-правова традиція. Для східної моделі характерний наголос на спільності походження і культури, а місце права займали мова і звичаї, достатнім аргументом вважалось самоусвідомлення народу і прагнення до самостійного розвитку¹¹⁹. У Східній Галичині аргументи поляків і українців перехреснувалися. Прагнення українців до політичного самовизначення на цій території залишало відкритим питання, що робити зі значною часткою польського населення. Обидві сторони

знаходили докази на свою користь в історично-правових обґрунтуваннях. На протигагу аргументам поляків, які нібито окупили своє право кров'ю і заслугами, українці твердили, що «це споконвіку руська земля. Ми автохтони, вони зайди», що прадіди українців перетворили праліси і болота на ріллю, захистили від ворогів: «Ми ту сотворили перші культуру!»¹²⁰ На початку XX ст. дві національні версії історії Галичини дедалі схилилися до трактування іншої сторони як маргінального явища: «Виникнення одного міту вимагало виникнення іншого у відповідь. Як буває у майже всіх подібних випадках, колективна самоідентифікація, “своє” чи “рідне”, визначається через протиставлення Іншому. У процесі утвердження “власного” це Інше неминуче маргіналізували, а нерідко й демонізували»¹²¹.

На зламі XIX–XX ст. на етапі переходу від соціально розрізненої аграрної спільноти до однорідного індустріального суспільства, згідно з концепцією Е.Гелнера, виник націоналізм як політичний принцип, за яким етнічна спільнота не мала бути розділеною політичними кордонами, тобто самоусвідомлення нації належало втілювати в національній державі. Прийняття цього постулату в ідеологію національного руху розглядалось як перепустка в коло цивілізованих (модерних) націй¹²². Під цим кутом зору утвердження у програмах українських політичних партій наприкінці XIX ст. гасла незалежної української держави ставило український і польський національні рухи в одну площину. Завдяки забезпеченню австрійською конституцією відносно сприятливим політичним умовам, Галичина претендувала на роль національного П'ємонту як польського, так і українського народів. Одночасне намагання українських і польських національних ідеологів втягнути її в орбіту власного націо- й державотворення зумовило перехід українсько-польських відносин у стадію відкритого політичного конфлікту. На початку XX ст. декларації лояльності Габсбургам, обговорення становища Галичини в Австро-Угорщині, заяви про потребу вести діалог винятково в рамках провінції, без зовнішнього втручання, набували характеру бутафорії. Дискусії під кутом зору загальнонаціональних стратегій сповнювали атмосферу Галичини відчуттям тимчасовості. Відносно невеликій, обтяженій внутрішніми протиріччями прикордонній території було не легко справлятися з такими потужними викликами часу.

Модернізація національних відносин передбачала укладення в чітку ієрархію низки громадянських цінностей, щодо кожної з яких належало здійснити непростий вибір. До таких дилем належало визначення кожною особою власної національної ідентичності, що породжувало серед частини мешканців Східної Галичини психологічні труднощі, з'ясування понять «народ» і «вітчизна», обґрунтування географічних кордонів «своєї» національної території. Ключовою альтернативою цих питань для польської політичної думки кінця XIX – початку XX ст. був вибір між історичною та етнографічною Польщею¹²³. Спроба співвіднес-

ти реальну Польщу з міфом «ідеальної» Речі Посполитої породжувала чимало колізій і питань, на які тогочасне польське суспільство не було готовим відповісти¹²⁴. Певний вихід запропонували ідеологи польської націонал-демократії, ствердивши, що відновити польську державу в кордонах 1772 р. неможливо, а замкнути її етнографічними межами — неприйнятно; вони наполягали на потребі включити до польської держави ряд суміжних територій, що мали стати полем для асиміляційних устремлінь поляків.

Між політичними елітами обох народів — українською демократичною інтелігенцією, здебільшого селянського і священницького походження, й польською аристократією — існувала глибока соціальна прірва. У суспільному кліматі Галичини значну роль відігравало польське аристократичне середовище, деякі представники якого походили з давніх польсько-українських магнатських родин. Польська шляхетсько-аристократична культура функціонувала паралельно з новою, демократичною, створюючи окремий світ. Політичні питання в ньому розв'язувалися в аристократичних салонах, що об'єднували визначних представників політичного, наукового, культурного й мистецького світу, на полюваннях за участю членів цісарської родини, на прийомах. Світ аристократії зберігав кастову замкнутість: прийнятними для нього ставали окремі особи з вищої бюрократії, духовенства, військових кіл, деякі професори вищих шкіл; серед них було всього кілька українців. Польські політики висували теорію про «заздрість» української інтелігенції до їх становища, приписуючи їй прагнення задля власної соціальної реалізації та покращення добробуту витіснити польських чиновників та інших фахівців з їх посад. Своєю чергою українські політики застерігали східногалицьких шляхтичів («потомків руских бояр і князів»), що їх дії на користь польського «стану володіння» є злочином щодо зрадженого ними народу¹²⁵.

Прагнення польських політиків будь-якою ціною втримати українців в орбіті власної політичної культури справило зворотний ефект: українське питання займало дедалі більше місця в ідеології польських політичних сил, накладало відбиток на їхнє устремління, стало джерелом напруження. Українське питання відігравало ключову роль у полеміці між східно- і західногалицькими польськими політичними середками: для першого воно було справою життєвої ваги¹²⁶, для другого — елементом політичної гри¹²⁷. З початку ХХ ст. дедалі більші впливи в Галичині здобували польські націонал-демократи. Заслугою ендеків в українському питанні був значний крок до відмови від ідеї про нерозривну єдність «двох братніх народів», їх особливий напівмістичний зв'язок, порушення якого багатьом польським політикам ще на початку ХХ ст. видавалося немислимим. Ендеки привчали суспільство мислити категоріями модерної нації, розуміти природний і невідворотний характер міжнаціональних конфліктів усюди, де є зіткнення інтересів¹²⁸.

Дилемою польської лівниці був вибір між демократичною програмою, що вела до зміцнення українців, і польськими національними інтересами¹²⁹.

Тогочасні висловлювання ідеологів українського руху в Галичині щодо міжнаціональних відносин назагал були різкішими, ніж у поляків, за винятком хіба що ендеків. Це було виправданим з огляду на те, що українці поставили завдання розхитати і зламати політичну систему, що потребувало різкої радикалізації суспільних настроїв. Водночас українці болісно сприймали твердження польських політиків про слабкість національного руху, брак національної свідомості, відсталість української науки й культури тощо. Обурення українців викликала постава польських політиків, які подавали будь-які рішення на користь українського національно-культурного розвитку як «акт ласки», моралізування й менторський тон¹³⁰. На шпальтах української публіцистики початку XX ст. простежуються образи на поляків за недооцінку успіхів українців у різних сферах суспільного життя, небажання дослухатися до прагнень українського населення й навіть періодичні визнання того, що саме таке нехтування створює психологічне тло для вибухів обурення з боку українців¹³¹.

Історія українсько-польських відносин у підавстрійській Галичині доводить тісну взаємозалежність українського й польського національних рухів на етапі модерного націотворення, адже українці й поляки одночасно становили одні для інших загрозу для національних інтересів, об'єкт експансії та взірці для наслідування. Творячи власну версію політичного майбутнього Східної Галичини, українці й поляки природно виходили з власних національних інтересів, однак питання щодо іншої нації у краю залишалося відкритим. Провідною ідеєю українських демонстраційних заходів початку XX ст. була теза «Не дамо вам, Ляхи, інтабулювати ся на руску землю!»¹³² Якщо польські діячі «чули» головне гасло «Ляхів — за Сян», то українці звинувачували поляків у тезі, що «по Збруч — се їх!»¹³³. Розвиваючи стратегічні плани майбутнього Східної Галичини, українці дедалі частіше закликали поляків подбати про «цивілізоване розлучення»¹³⁴.

Важливим чинником міжнаціональних відносин було єврейське населення. За переписом 1900 р. лише в Галичині проживали 811 183 особи іудейського віросповідання. Перехід регіону під владу Габсбургів започаткував важливі зміни в їхньому становищі. Австрійські правителі прагнули покінчити з практикою сепарації євреїв від решти суспільства й перетворити їх на пересічних підданих — платників податків, рекрутів тощо. Важливим етапом стало ухвалення толеранційного патенту 1789 р. Ряд цісарських патентів кінця XVIII ст., зберігаючи за євреями право на самоуправління, водночас ставили їх під певний контроль державної влади, запроваджуючи зокрема становище «крайового рабина» — номінального керівника всіх єврейських громад (кагалів). Конституційні

реформи відкрили перед євреями можливості політичної емансипації. У 1860—1870-х рр. у суперництві ортодоксів з реформаторами визначилася перевага реформаторів, але водночас їхній рух набув виразно асиміляційного характеру. Сформувалися два асиміляторські напрями, що орієнтувалися відповідно на німецьку (євреї завдячують Габсбургам свободу і рівноправність) і польську (полякам належить вдячність від євреїв за заслуги перед ними в історії) культури. Полонізаційні процеси в єврейському середовищі посилювалися з перетворенням Галичини в польську автономію, але перемога полонізації не була безумовною. У Східній Галичині євреї найчастіше стикалися з українським населенням. Взаємодія між ними не мала ознак класичної акультурації, а може бути визначеною як процес взаємопроникнення культур.

Взаємини у трикутнику українці — поляки — євреї розвивалися не просто. Попри наростаючі українсько-польські протиріччя в масовій свідомості зберігався двоподіл на християнське та іудейське населення. Польські політики підтримували асиміляцію євреїв у бік поляків, що передбачала політичну лояльність і мовну асиміляцію зі збереженням релігійної окремішності. Із загостренням політичної боротьби з українцями польські політики виявляли меншу схильність до політичної підтримки євреїв, зокрема до добровільних поступок на їх користь сеймовими чи парламентськими мандатами. Ряд польських політиків (М.Зиблікевич, К.Кжечунович, Т.Мерунович) вбачали в позиції євреїв причини затримки цивілізаційного розвитку Галичини. Єврейське населення звинувачувало в діяльності, ворожій польським національним інтересам, вимагано його примусової асиміляції.

Наростання політичних суперечностей між поляками й євреями, які посилювалися з утвердженням у польському політикумі націонал-демократичної ідеології, відкривало можливості для українсько-єврейських політичних союзів. Однак українські політики були до них неготовими, відтак можна знайти всього декілька прикладів таких порозумінь, здебільшого пов'язаних зі зміною виборчого законодавства до австрійського парламенту. Так, у 1873 р. «Руська рада» проводила виборчу кампанію в порозумінні з єврейською організацією пронімецької орієнтації «Шомер Ізраель», внаслідок чого галицькі українці дістали в парламенті 15 мандатів, євреї — 3. Рішення про союз далось українським політикам нелегко. Греко-католицькі священники наголошували, що євреї по селах «зненавиджені», тому агітація священників за союз з ними призведе до втрати духовенством авторитету серед селян¹³⁵. Згодом ні українські, ні єврейські політики не поверталися до спроб порозумінь, і євреї підтримували на виборах поляків. Чинником, що збільшував дистанцію між українцями й євреями, було використання польськими політиками нижчих верств єврейського населення для порушень законності на виборах у Східній Галичині. З боку українських політиків також лунали гасла економічного бойкоту євреїв тощо. Пошуки українсько-єврейського со-

юзу актуалізувалися під час запровадження загального виборчого права. Українські політики підтримували ідею запровадити для єврейського населення окрему виборчу курію. Підтримка українців на парламентських виборах 1907 р. забезпечила перемогу кільком єврейським кандидатам і водночас внесла додаткову напругу в польсько-українські взаємини. Взаємозв'язаними процесами було посилення сіоністських настроїв серед єврейського населення й наростання антисемітизму як серед поляків, так і серед українців¹³⁶.

Власну специфіку мали міжнаціональні відносини на Буковині, яка на момент приєднання до Габсбурзької монархії була доволі малозаселеним краєм. Національний склад провінції формувався значною мірою внаслідок цілеспрямованої політики австрійського уряду, який, керуючись прагненням забезпечити швидкий демографічний розвиток новоприєднаних територій, аби черпати з них користі для держави, відкрив шляхи для колонізаційних потоків. Після переходу Буковини під владу Габсбургів з її території виїхала частина румунського населення. У 1770–1780-х роках активно розгорталася німецька колонізація. Кількість бажаючих з південно-західного регіону Німеччини зростає настільки, що Відень мусив вдатися до обмежень, надаючи перевагу тим, хто міг частково покрити кошти на облаштування. Німці переселялися також з Галичини й чеських земель. Німецька культура швидко опанувала всі ділянки суспільного й господарського життя Буковини, стала елементом, домінуючим у багатокультурній суспільності Чернівців, які називали «малим Віднем».

Імміграція українців здебільшого була представлена вихідцями з Галичини, селянами, які втікали від панського утиску з районів Снятина, Бережан, Коломиї, Тисмениці. Попри низку заборонних актів, їхня кількість постійно зростала. Імміграція українців користувалася не підтримкою, а лише мовчазною згодою австрійської влади. Як стихійне явище вона тривала протягом усього XIX ст. Українські іммігранти здебільшого оселялися в районі між Прутом і Дністром. Польська імміграція на Буковину особливо активно розвивалася під час її перебування у складі Галичини. На Буковину, шукаючи кращих умов, переїжджали польські селяни, учасники підпільного руху, що рятувалися від переслідувань, чиновники. Протягом XIX ст. на Буковині значно зростала кількість єврейського населення. Австрійський уряд мусив визнати його непересічну роль в організації торгівлі. Буковинські євреї прийняли німецьку культуру. Австрійська влада вживала заходи для збільшення кількості вірменського купецтва, проводячи рекрутацію навіть серед вірмен Константинополя. Господарську активність на Буковину поширювали також вірмени Галичини. Буковинські вірмени були полонізованими і становили з буковинськими поляками фактично єдину спільноту. З інших значних груп на Буковину прибували угорці та навіть російські старообрядці – липовани, яких приваблювала свобода віросповідання.

Згідно з переписом 1900 р. на Буковині проживало 2 997 798 українців (41,16%), 229 018 румунів (31,65%), 96 150 євреїв (13,16%), 63 336 німців (8,67%), 26 857 поляків (3,71%). Навіть на тлі багатонаціональної Габсбурзької монархії Буковина вирізнялася строкатим національним складом, взаємоперетином різних культур. Така строкатість не дозволила, як у випадку Галичини, розгорітися міжнаціональному конфлікту по одній лінії. Суттєвим стримуючим фактором міжнаціональної конфронтації виступала належність двох найбільших етнічних груп краю — українців і румунів до православної церкви. Політичне життя Буковини нерідко трактувалося як взірць міжнаціонального порозуміння, а провінцію нагороджувано такими епітетами, як «Європа в мініатюрі», «європейський мікрокосмос», «Швейцарія Сходу», «живий етнографічний музей» тощо¹³⁷.

Міжнаціональні суперечності на Буковині загострювалися з наближенням Першої світової війни й були пов'язані з суперечкою за цю територію українців і румунів, які претендували на роль автохтонного населення. Румунські історики та політики висунули теорію про «славізацію» чи «рутенізацію» Буковини під протекторатом австрійського уряду. Румунські політики вимагали обмежити слов'янську імміграцію, не визнавати українську мову як одну з офіційних крайових, пропагували гасло «Буковина для румунів», тиснули на населення при переписах, вимагаючи подавати як розмовну румунську мову, перешкоджали створенню українських культурно-освітніх закладів тощо. Українсько-румунське протистояння стало важливим фактором суспільного життя Буковини. Українсько-польські відносини на Буковині склалися доволі мирно. За підтримки польських політиків українці здобули представництво в Буковинському сеймі. Однак на зламі XIX–XX ст. буковинські політики були втягнуті у міжнаціональне протистояння в Галичині¹³⁸.

Українсько-угорські відносини в Закарпатті здебільшого розвивалися без втручання австрійської влади. Ще напередодні «Весни народів» угорські реформатори кола Лайоша Кошута вбачали шлях до модернізації Угорщини у трансформації середньовічної «*natio Hungarica*» у модерну угорську політичну націю вільних громадян. Згідно з цією концепцією, національні меншості, позбавлені інтелектуальної еліти, мали відмовитися від власної ідентичності і протягом одного покоління влитися в угорську політичну націю. Шлях до прискореної мадяризації неугорських народів відкрила австро-угорська угода 1867 р. На початку XX ст. угорський сейм ухвалив низку законів, підготовлених міністром освіти Альбертом Апоны, за яким угорська мова стала мовою викладання в усіх школах. Процесів мадяризації зазнавала і Греко-католицька церква на Закарпатті¹³⁹.